

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2016/8

BÜYÜK ÂLİM RIZAEDDİN FAHREDDİN*

A Famous Scholar Rızaeddin Fahreddin

Enver HEYRİ**

Aktaran: Büşra SAVAŞ***

Tatar halkının gururu olan ve Kul Ali, Muhammedyar, Mevla Koly, Utız İmeni, G. Kursavi, Ş. Mercani, H. Feyizhanov, K. Nasiri gibi inciler dizisini tamamlayan büyük kişi, geniş bakış açılı, derin ansiklopedik bilgiye sahip, millî tarihe ve kendi devrinin manevî hayatı ile ilgili çok sayıda hizmetler icra eden büyük âlim Rızaeddin Fahreddin, 19. yy. sonu 20. yy. başında Tatar edebiyatı ve tarihi, İslam dini, içtimai düşüncenin geliştirmesinde ve ruhî medeniyetinde en önde gelenlerden biridir. Onun şöhreti sadece memleketimiz ile sınırlı kalmayıp yabancı memleketlere, özellikle de İslam dünyasına yayılmıştır.

Rızaeddin Fahreddin 1859 senesinin 4 Ocağında (miladi takvime göre 17 Ocak) günümüz Tataristan'ın Elmet rayonu Kiçüv Çatı köyünde dindar olan bir ailede dünyaya geldi. İlk eğitimini anne babasından aldıktan sonra onu 7 yaşında okula verdiler. Küçük köyün küçücük mektebi çok akıllı çocuk için yetersiz olduğundan çok geçmeden onu komşu Tüben Çırşılı köyü medresesine gönderdiler.

Üst sınıf öğrencisi olduktan sonra çalışkan ve meraklı Rızaeddin, vaktinin çoğunu kitapları aktarma işiyle uğraşmıştır ve böylece kendisi için zengin bir kütüphane oluşturmuştur. Medresede Tatar dilinin yanı sıra Arap, Fars, Türk yazı dillerini detaylıca öğrenmiştir. Bu alanda büyük başarılar ulaştırmıştır. Bununla birlikte, büyük yaştaki öğrenci, ilk sınıf öğrencilerine ders vermiştir. Böylece ilk öğretmenliğe adımını atmıştır. Çocuklara ahlakî terbiye verme işiyle ilgilenmiştir. Bu hüneri Rızaeddin'in hayatı boyunca devam etmiştir.

Arap, Fars, Türk yazı dillerindeki kitapları çevirdiğinden bu dillerde iyi seviyede yazma ve konuşmayı da öğrenmiştir. Rusçayı doğu dilleri gibi iyi bilirse de bilimsel çalışmalarını kullanabilecek seviyeye ulaşmıştır.

Kitapları çevirdiğinde yetenekli öğrenci Rızaeddin, birçok düşünürün, tarihçilerin eserleri ile tanışmıştır. Onların görüşlerini öğrenmiş, bilimsel yöntemlerini benimsemiştir. Onun öğrencilik döneminde çevirdiği kitaplar içerisinde Ş. Mercanî'nin meşhur "Müstefad'ül-Ahbar..." adlı tarihî eseri de vardır. Büyük aydının eserlerini okumak ve incelemek, geleceğin âlimi üzerin büyük bir etki yaratmıştır. Ş. Mercanî'nin felsefi fikirleri ve ileri görüşlülüğü, genç öğrencinin bilimsel düşüncesinin gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur. Ulu zamandaşını görmek ve mümkünse tanışmak maksadıyla üniversite yıllarında Rızaeddin, yani 1886 yılında Tatarların tarihi ve medeni merkezi Kazan'a gelmiştir. Delikanlının hayali gerçekleşmiştir. O hayatı boyunca kendisinin manevi üstadı diye saydığı büyük kişi ile tanışmış, konuşmuştur. Bu görüşme onun gönlünde silinmez bir

* Bu yazı, Kazan Utları dergisinin 1, 2009 sayısının 149-153 sayfaları arasında "Böyök Galimëbëz" başlığıyla yayımlanmıştır.

** Tataristan'ın ünlü bilim insanı, Rusya ve Tataristan'ın ünlü kültür hizmetkârı.

*** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Lisans Öğrencisi, Nevşehir-TÜRKİYE, E-posta: busrasavas06@icloud.com.

iz, büyük bir tesir bırakmıştır. İlk tanışmadan sonra Rızaeddin, Kazan'da Ş. Mercanî'nin evinde birkaç defa daha bulunmuştur. Görüşmelerinin birinde büyük âlim ona, kendisinin 1886 yılında yayınlamış "El-gazb'il-furat ve'lmaez-zalalen nekıy li revam'il-ebraz li esrah şerh-i Celal (Celal anlatısını açıklamaya ilişkin oldukça fazla içmek istediğinde bu dileği bastırmak için verilen saf ve tatlı su gibi doğru fikirler) adındaki çok değerli kitabının matbaada yayınlanmadan önce eli ile düzeltmeler, dipnotlar yapılmış nüshasını hediye etmiştir ve bu hareketi ile bilime ilk adımlarını atmaya başlayan Fahreddin'e yardımcı olmuştur.

Medresede ilim tahsilini bitirdikten sonra Rızaeddin Fahreddin, kollarını sıvayıp çocuk eğitimine girişmiştir ve bu süreçte büyük aydın Ş. Mercanî'nin ileri eğitim yöntemlerini kullanmıştır. Eğitim boyunca zengin tecrübe edinmiştir. Fakat görüş açısı geniş yetenekli delikanlı, sadece medresede eğitim vermekle kalmamış, onun düşünce ufukları gittikçe genişlemiş, onda ruhî dünyanın zengin hazinesine kendi düşüncesini sokma isteği doğmuştur. Genç âlim bilime merak sarmış, o skolastik engelleri yıkararak yenilenme, ileriye doğru adım atmaya kendine hedef belirlemiştir. Kendi kaleminin gücünü, sözünün geçerliliğini fark ettikten sonra Rızaeddin yazı çizi işleriyle ilgilenmeye başlamış, birçok kitap ve makale yazmış, Tatar'ın hayatı ile ilgili yazılı kaynakları toplamış, onları bilimsel alana sokup onlara yeni bir soluk vermiştir. Fahreddin'in arkasında bu bereketli işlerini her daim onaylayan, ona ruhî güç veren Ş. Mercanî imajı yatmaktadır.

1887 yılında Rızaeddin, imamlık sınavına girmiştir ve kazanmıştır. O kendi vazifesini yerine getiren birisi olarak sadece mahalle halkı içerisinde değil, etrafta da büyük şan kazanmıştır. Toplum onu sadece imam olarak değil, zengin bilimsel çalışmalar icra eden bir âlim olarak da tanımaya başlamış, saygı göstermiştir. 1891 yılında Fahreddin'i Ufa'ya dinî idareye kadılık görevine çağırırlar. Rızaeddin aynı sene Ufa'ya taşınır. Dinî idarenin arşivinde çalışmak, Rızaeddin'in önünde sınırsız bilimsel çalışmalara imkân sağlamıştır. O, dinî idari arşivinde bulunan çok sayıda kaynağı incelemiş, onları çevirmiş ve bilimsel çalışmalarını yapmıştır.

Ufa'da kadılık vazifesini yerine getirdiği dönemde Rızaeddin Fahreddin "Selime yeki Gıyfet (Selime yahut İffet)" (1899) ve "Esmâ" (1903) adlı uzun hikâyelerini yazıp yayınlamıştır. Aynı yıllarda âlim kendisinin "Asar" adındaki bibliyografik çalışması üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu ilginç çalışma halen günümüzde de araştırmacılar tarafından hakettiği değeri almamıştır. "Asar" 1900 yılından başlayıp 1908 yılına kadar Orenburg'da (birinci kitabı Kazan'da) on beş defa yayınlanmıştır. Bir araya getirildiğinde onlar 2 cildi teşkil eder. Bu iki ciltlik eserde Bulgar döneminden başlayıp 20. yy. başına kadar Rusya'daki meşhur İslam âlimlerinin ve devlet adamlarının, onların öğrencilerinin, nesillerinin hayatı ve çalışmaları tasvir edilmiştir. Asar'ın 1. cildi 483 sayfadan oluşur ve 666 şahsı içerir. 572 sayfadan oluşan 2. cilt 343 şahsı, yani toplamda 1009 ünlü kişinin hayatı tanıtılmıştır. Fakat bu ciltler âlimin bibliyografik ansiklopedi olarak hazırlamaya niyetlendiği çalışmalarının sadece bir parçasıdır. "Asarın" 3. ve 4. ciltleri şimdiye kadar yayınlanmamıştır. Yani, el yazma şeklinde Ufa'daki Rusya İlimler Akademisi'nin Ural Bilimsel Merkezi Başkurdistan Bölümü Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü arşivinde korunur. Kendisinin araştırılmasını ve elbette gün yüzüne çıkarılmasını beklemektedir. Ufa'da çalıştığı yıllarda, bunların dışında Rızaeddin Fahreddin "Mötalega", "Terbiyeli Ana", "Terbiyeli Hatın", "Şekertlik Edepleri", "Adab-ı Talim", "Kuran ve Tebakat", "Gaile", "Nasihat", "İsmegiy seyahati", "İbni Röşd" gibi kapsamlı, eğitime, İslam dinine ve farklı şahıslara ithaf edilmiş onlarca kitap yazmıştır. Onların bazıları 1917 yılına kadar ondan fazla baskı yapmıştır. Onlar, Tatar halkı manevi hazinesinin değerli, kıymetli köşe taşlarına dönüşmüştür.

Rızaeddin Fahreddin'in hayatında 1906 senesi bir dönüm noktasıdır. Şanı bütün İslam dünyasına yayılmış âlim ve din görevlisini ünlü altın madencisi milyonerler, kardeş Şakir

ve Zakir Remiyevler Orenburg şehrine davet etmişlerdir. Rızaeddin Fahreddin kadılığı bırakarak tamamen bilim ve eğitim işine girmiştir. Zengin bilimsel ve pedagojik tecrübe toplayan âlim, öğretmenlik mesleğine tekrar başlamıştır. Daha sonra birkaç yıl devamında Tatarların ünlü medresesi "Hüseyniye"de idareci olarak çalışmış ve onu düzene sokmaya büyük güç sarf etmiştir. Rızaeddin Fahreddin "Şura" dergisinin başından sonuna kadar (1908-1918 yılları arası) onun değişmez muharriri olmuş ve tüm gücünü, bilimini, organize edebilme yeteneğini toplumu aydınlatma işine adanmıştır.

"Şura" dergisi sayfalarında ileri görüşlü âlimin farklı konular içeren 700'den fazla makalesi yayınlanmıştır. Rızaeddin Fahreddin Ufa ve Orenburg'da yaşadığı devirlerde 100 cilde yakın hacimli eserlerini yazmış, fakat kendisi sağ iken bunlar yayımlanamamıştır. Bunların 40 cildi (yine 2 ciltte el yazması bulunmuş diye duydum. Şükürler olsun.) Ufa'da, 24 cildi Sanpetersburg'da korunuyor. Maalesef 20-30 cildi Ufa'nın dinî idaresinde kaybolmuştur. Bu kazanın ucu 1911 senesine kadar gider. O senenin 12 Şubatında âlimin evine polis baskın yaparak arama yapmıştır. "Asar"ın yayınlanmak için hazırlanmış 3. cildine, "Şura" dergisi için yazılmış birçok makalesine ve başka değerli yazılarına el konulmuştur. İki arabası el yazması götürmüşlerdir. Hükümet kapılarında çok gezdikten sonra Rızaeddin Fahreddin "Asar"ın 3. cildi el yazmasını tekrar almayı başarmıştır. Fakat kalan malzemeler kaybolmuştur.

Birçok doğu dillerini ana dili gibi bilen Rızaeddin Fahreddin Ufa, Orenburg, Kazan bilim dünyası ile sınırlı kalmıyor elbette. O kendisini federasyona karşı mücadeleci diye tanıtmış Petersburg Üniversitesi profesörü Cemaleddin Efgani, Rusya akademisyenleri A.N. Samoyloviç, V.V. Bartold, İ.YU. Kraçkovskiy ve yabancı memleketlerin birçok âlimleri ile tanışmış, onlar ile bilimsel ilişkide bulunmuştur. Rusya ve Müslüman memleketlerin âlimlerinden başka Rızaeddin Fahreddin ABD, Almanya, Fransa, İspanya, Kanada, Japonya, Çin, İskandinavya ve başka memleketlerin âlimleri ile mektuplaşmış, ortak bilimsel problemleri çözmeye çalışmıştır. Bu çalışmalarından dolayı âlim kendi memleketinde çeşitli takip edilmelere maruz kalmıştır.

1917 yılının Mayıs ayında Moskova'da Müslümanların Bütün Rusya Kurultayında Rızaeddin Fahreddin, tekrar dinî idareye kadı olarak seçilmiştir. Bunun sonucu olarak Rızaeddin Fahreddin, 1918 senesinin başında Orenburg'dan tekrar Ufa'ya taşınmıştır. Ufa'da bir süre kadılık yaptıktan sonra 1921 yılının Aralık ayında Alimcan Barudi vefat ettikten sonra, o başlangıçta müftü vekili olarak görev yapmış ve 1922 yılından itibaren müftü olarak çalışmaya başlamıştır. Sovyet iktidarının dine karşı sert siyaseti büyük din görevlisini bilimsel ve çalışma imkânlarını sınırlamıştır. Fakat buna da bakmaksızın o, müftülük vazifesinden arta kalan her saatini ilim ve fen yolunda sarf etmiştir. Dinî idare arşivini tekrar gözden geçirmiş ve düzene koymuştur. Dünya tarihinde büyük önem taşıyan tarihî eserlerini yazmaya devam etmiştir.

Çok sayıda kaynakları inceleyerek Rızaeddin Fahreddin oldukça önemli "Bulgar tarihi" adındaki kapsamlı eserini yazmıştır. Fakat büyük iki parçadan oluşan bu eserin birinci parçası meçhul sebeplerden dolayı kaybolmuştur.

1921 senesinin Eylülünde Rızaeddin Fahreddin, SSCB Bilimler Akademisi idaresinin daveti ile bilimler akademisinin 200. yılını kutlama töreninde doğuyu öğrenen (inceleyen) meşhur âlim olarak, en hürmetli misafir sıfatı ile katılmıştır. Rızaeddin Fahreddin, 1926 yılında Suudi Arabistan'da, Mekke'de Bütün Dünya Müslüman Kongresine katılmıştır. Orada o kongrenin başkanı olarak seçilmiştir. Müftü ve âlim sıfatıyla kongrede Arapça uzun bir konuşma yapmıştır ve bir hafta boyunca kongreye başkanlık etmiştir. Saygıdan dolayı Suudi Arabistan kralı, onu makamına kabul etmiştir.

Bütün akliselimini, halkımızın zengin medenî mirasını öğrenmeye, tanıtmaya adanmış olan âlim, ömrünün kalan yıllarında kaderin sert sınavına duçar olmuştur. Maddi imkânlarının

gittikçe kısıtlanmasına ve ailesinin kalabalık olmasına bakılmaksızın ona vergi üstüne vergi yükü bindirmişlerdir. Farklı baskılar da uygulamışlardır. Beş parasız, aç susuz yaşamaya mecbur etmişlerdir. Kendisini ve ailesini aç ölmekten korumak için o paha biçilemez kitaplarını yok pahasına satmaya mecbur kalmıştır. Bundan dolayı güçlü bir manevi azap çekmiştir.

Uluslararası şöhret sahibi olan âlime el yazma eserlerini Vena Bilimler Akademisine satmasını isteyerek birkaç defa müracaat edilmiştir. Fakat durumu kötü olmasına rağmen Rızaeddin Fahreddin, buna razı olmamıştır. Vatanının sevdalısı olarak kalmıştır. Kendisinin uzun çalışma yaşamının bir kısmını da olsa korumak için o doğu dilleri âlimi akademik A.N.Samayloviç'in ricasını kabul etmiştir. El yazmasının birkaç cildini SSCB Bilimler Akademisi Doğu Dilleri Enstitüsü Leningrad Arşivine vermiştir. Onlar bugün de Rızaeddin Fahreddin mirası olarak orada korunmaktadır. Ansiklopedik bilime sahip Rızaeddin Fahreddin, 1936 yılının 12 Nisanında 77 yaşında Ufa şehrinde vefat etmiştir ve oradaki Tatar mezarlığına defnedilmiştir.

Rızaeddin Fahreddin'in nasıl bir tarihçi olduğunu, tarih bilimine olan ilgisini göstermek için onun 1993 yılında "Bulgar ve Kazan Türkleri" ismi ile Kazan'da yayınlanan kitabına göz atmak yeterli olur diye düşünüyorum. Bu kitapta incelenen seyahatnamelerin en eskisi ve en önemlisi olarak Ahmet İbn-i Fadlan'ın Eski Bulgar Devletine ait olan seyahatnamesi sayılabilir. O, el yazma şeklinde Rusya İlimler Akademisi Ural Bilim Merkezinin Başkurdistan Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü arşivinde korunmaktadır. 10. asrın başında yaşayan atalarımızın tarihini, etnografyasını, manevi medeniyetlerini öğrenmek için dünyada yegâne olarak korunup kalmış bu kıymetli yazmanın yerini de başköşe olarak belirlemek gerekir. Mezkûr seyahatname, Bulgar Devletinin kağanı Almış Şeleki oğlunun ricasıyla Bağdat halifesi El-Muktedir Billah tarafından Eski Bulgar Devletine İslam dinini öğretmek, mescitler yaptırmak ve aynı zamanda kaleler kurdurmak için gönderilen elçilikte sorumlu başkâtip vazifesini getiren meşhur Arap âlimi, seyyah, tarihçi, yazar Ahmet İbn-i Fadlan'ın el yazmasıdır ve o, ilk seferinde Bağdat'tan çıktığı günlerden başlayıp Bulgar Devletine gelinceye kadar hangi memleketleri geçip geldiğini, neler gördüğünü ve neler işittiğini yazmıştır.

Kitaba alınan eserlerin başka birisi "İbn-i Batuta'nın Deşt-i Kıpçak Seyahati" olarak adlandırılır. İbn-i Batuta 14. asırda yaşamış ve seyahat etmiş, seyahati sırasında Bulgar memleketlerine de gelmiş meşhur Arap seyyahıdır. Bu eser 14. yy. ilk yarısında İdil boyunda kurulmuş Altınordu Hanlığının, Deşt-i Kıpçak bozkırlarının nasıl bir yaşam sürdüğünü göz önüne getirmiştir. Eğer İbn-i Batuta'nın takip ettiği yol incelendiğinde onun oldukça çok yerlerde bulunduğunu anlaşılır. Coğrafya ve tarihe bütün ömrünü adanmış ve Müslüman devletlerin bir başından diğer başına kadar gezip dolaşmış İbn-i Batuta'nın adına eski Arap kaynaklarında rastlanmamasına, Rızaeddin Fahreddin pek şaşırır. Onun adını ve seyahatnamesini dünyaya tanıtan Avrupalılar, yani Frenkler olmasına dikkati çeker.

Bu kıymetli seyahatname ile tanışınca o halkının tarihini öğrenme işine bütün ömrünü adanmış Rızaeddin Fahreddin'i başka bir şey endişelendirdi. O, İbn-i Batuta'nın Deşt-i Kıpçak'ta ve Bulgar Devletinde hangi yıllarında gezdiği. Âlim bunun çok önemli olduğunu söyler, fakat seyahatnamenin kendisinde bu soruya açık bir cevabı bulamamasına ve seyyahın bu topraklarda gezdiği yılları kendisinin söylememesine üzülür. Fakat dikkatle incelendiğinde o, İbn-i Batuta'nın Deşt-i Kıpçak ve Bulgar'da hicri 734, miladi 1333 yıllarında gezdiğini hesaplar.

Rızaeddin Fahreddin bu seyahatnamede de sayfalarca pek çok açıklamalar, hatırlatmalar, düzeltmeler yapar ve ondaki farklılıklara dikkat çekip İbn-i Batuta tarafından söylenmiş

bazı olayların doğruluğundan şüphelenir. Fakat böyle kıymetli tarihi kaynağın şimdiye kadar tercüme edilmemesine onun canı sıkılır.

Seyahatname başka isimlerde de olsa Rızaeddin Fahreddin, onu kendince değiştirir ve kitaba “İbn-i Batuta’nın Deşt-i Kıpçak’a Seyahati” adlı ismi verir. Okuyucuyu seyahat yolundan düzenli ve anlam yönünden yormamak için eserin yapısını da kendince düzenler.

İbn-i Batuta’nın bu seyahatnamesi halkımızın eski tarihini, Altınorda dönemini yansıttığı için ve elbette öğrenmek için çok kıymetli bir kaynaktır. Rızaeddin Fahreddin onu tercüme edip bastırması da tesadüfi bir olay değildir. O, bunu oldukça büyük tarihi boşluğu azıcık da olsa doldurmak maksadıyla yapmış ve böylece tarihe büyük bir katkı sağlamıştır.

Rızaeddin Fahreddin’in manevi üstadı Şahabettin Mercanî’ye olan münasebeti hakkında daha önce biraz bahsedilmişti. Genç âlim Şehabettin Mercanî’ye hürmet ve saygı hislerini ona ithaf ederek yazdığı yazılarında açıkça bildirir.

1880 yılında Ş.Mercanî Hac seferine çıkar ve kendisi için ilginç gördüğü şeyleri yazarak bir seyahatname hazırlar. Ş.Mercanî’ye olan büyük saygısından dolayı Rızaeddin Fahreddin önceki ilginç el yazması kaynaklarını 1897 yılında “Rihlet’i-l-Mercanî” ismiyle bastırır. Bu kitabı o pek dikkatli bir şekilde hazırlar. Onda bulunan bilgileri pek çok bilimsel eserden ve haritalardan araştırıp açıklar. Âdetince, bu seyahatnamede de Ş.Mercanî’nin fikirlerini ve bilgilerini detaylandırarak veya açıklamak için pek çok eklemeler yapar.

Rızaeddin Fahreddin’in seyahatnamelerle ilgilenmesi beklenmeyen bir durum değildir. O genç yaşından beri böyle kitapları okumayı sever ve okuduğu kitaplardan ilgisi çeken ve gerek duyduğu yerleri özel defterine yazardı. Yıllar geçtikçe onları kendisinin bilimsel çalışmalarını yazarken faydalandığı görülür.

Rızaeddin Fahreddin Ş.Mercanî’nin “Müstefadil-ahbar...” adlı kitabı örneğinde kendisinin “Yuvaniç” isimli 1200 sayfalık kitabını yazar. Onun gerçek manada çok yönlü bir âlim olduğuna inanmak için bu eserde üzerinde durulan meseleleri ifade etmek yeterlidir: Ahlak, terbiye, hayat, aile, nikâh, dostluk, düşmanlık, savaş, huzur, hükümet ve onun yönetimi, devlet yönetimi, eski ve modern zamanlardaki İslam hükümetlerinin taht ve merkez şehirleri isimliği (alfabe tertibince), mahkeme işleri (kadı hakkında anekdotlar ile), esaret, hürriyet, şairlerimizin şiirleri (halk türküleri), ziyafet ve eğlence, konuk olma, konuk etme, yeme içme adetleri, sigara ve rakının kötülüğü, güzel huylar, bozuk ve kötü davranışlar, millet, milliyet, felsefe ve onun tarihi vb.

1922 yılında Rızaeddin Fahreddin’in müftü olarak görevlendirildiği hakkında daha önce bilgi verilmişti. Bu vazifeyi yerine getirdiği zamanda o resmî işinden kalan zamanını tamamıyla bilime adamıştır. Buradaki çalışması ona dinî idarede oluşturulmuş arşivi araştırma imkânı verir. Fakat V.İ. Lenin’in ölümünden sonra devlette dine karşı savaş ilan edilir ve camiler de, kiliseler de kapatılmaya başlanır. Bu kötü etki dinî idareye de dokunur. Stalin siyasetinin hayata geçirildiği yerlerdeki uygulamalar “dine karşı mücadele” ismi altında dinî idarenin açıldığı günden başlayıp, yani 1789 yılının 4 Aralığından başlayarak 1917 yılına kadar oluşturulmuş ve halkımızın tarihinde oldukça büyük öneme sahip olan kıymetli tarihi dokümanları, yazmaları barındıran arşiv binasını gecikmeksizin boşaltılmasına ferman çıkarılır. Rızaeddin Fahreddin nerelere başvurmuyor, kimlerden yardım talep etmiyor ki! Fakat hiçbir şeye ulaşamıyor. Ondan sonra o 1925 yılının 11 Ocağında “Ufa şehrinde eyalet yürütme komitesi seçilmiş kutlu Tatar yiğitlerine ve genel olarak iş başında duran dosta açık mektup” ile müracaat eder. 18 sayfadan oluşan “açık mektubunda” o derin üzüntüsünü ve çok sayıda deliller göstererek bu kadar zengin tarihi kaynakları korumanın gerekliliğini, onların halkımızın tarihini öğrenmek için oldukça mühim olduklarını belirtir. Böylece Rızaeddin Fahreddin, dinî

idarenin arşivinin tamamen yok olmasının önüne geçer. Bunun için ne kadar güç ne kadar uğraş gerekirse de.

Rızaeddin Fahreddin her mümin için kanun olarak yerine getirmesi gerekli olan İslam dinini diğerlerinden farklı olarak âlim sıfatıyla bilimsel yönden inceler. Onun için İslam adı, sıradan görüşlerin toplandığı yer değildir. O oldukça ciddi ve sağlam şekilde öğrenilmesi gerekli ve büyük öneme vakıf bir bilim alanı olarak görülür. Bundan dolayı İslam dinine ilişkin küçücük bir bilgi bile onun dikkatinden kaçmaz.

Rızaeddin Fahreddin dine insanoğlunun varlığa geldiği günden bu yana edep, ahlak, şefkat, mürüvvet, kutsallık, itaat, insanlık, saflık, paklık, adillik ve diğer pek kıymetli düşünceleri içine almış ve kötü işlerden ayrılıp iyi işlere yönlendiren kanunlar birliği olarak bakar. Bu onun din ehli olmasının yanı sıra gerçek bir âlim olduğunu da gösterir.

Rızaeddin Fahreddin gençlik yıllarından başlayarak eğitim öğretim işlerine yönelir ve ömrü boyunca ona sadık kalır. Eğitime, edep ve ahlak meselelerine yönelik pek çok kitaplar bastırır. Fakat el yazma halinde korunmuş, matbaada basılmadan bir kenarda bekleyen yazmaları da meşhur âlimimizin ahlak meselelerimize ne kadar büyük önem verdiğini gösterir. Daha önce zikredilen “ Yuvanıç” isimli kitabındaki “ziyafet yani misafirperverlik ve düğün”, “yeme içme” olarak adlandırdığı bölümler de büyük öneme sahiptir; çünkü o bu alanda artık bugün unutulmuş adetler, gelenek görenekler, misafir kabul etme ve onu ağırlama adabları, sigaranın ve alkol kullanımının insan sağlığına olan zararları, alkol kullanmaktan kurtulmanın çareleri, alkol kullanımından dolayı meydana gelen bazı ibretlik haller hakkında ve günümüz için oldukça gerekli olan diğer pek çok önemli bilgiler verir. Toplumumuzun ahlak yönünden oldukça bozulması neticesinde “ahlak” düşüncesi Rızaeddin Fahreddin’in anladığı sınırdan oldukça aşağılara inmiştir. Ahlaki felaket sınırına ulaşılmış günümüzde bu yazmaların önemi oldukça büyüktür.

Kaynaklar

Mercani, Şihabeddin (1997), *Müstefad’ül-Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar, I-II*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Mercanî, Şihabeddin (2008), *Müstefad’ül-Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar*, (Akt: Dr. Mustafa Kalkan), Ankara: AKM Yayınları.